

PEDAGOGLARGA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI VA QONUNLARIDA YARATILGAN IMKONIYATLAR YOKI SHART-SHAROITLAR**Ollaberganova Muxlisa Otaboy qizi***Urganch Ranch texnologiya universiteti O'zbek tilida*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida pedagoglar uchun yaratilgan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada ta'lim olish huquqi, mehnat va dam olish huquqi, inson qadr-qimmati ustuvorligi kabi normalar pedagoglarning kasbiy faoliyatini himoya qiluvchi asosiy konstitutsiyaviy kafolat sifatida qaraladi. Maqolada normativ-huquqiy-huquqiy tahlil, mazmuniy tahlil va so'rovnomalar natijalari asosida pedagoglarga yaratilgan imkoniyatlardan amalda foydalanish darajasi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: *pedagog maqomi, Konstitutsiya, Qonunlar, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, mehnat huquqlari, ijtimoiy kafolatlar, malaka oshirish, ta'lim siyosati.*

Pedagog – jamiyatning intellektual va ma'naviy rivojlanishini ta'minlovchi eng muhim kasb egalaridan biri hisoblanadi. Shu bois zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi faqat dars beruvchi emas, balki tarbiya beruvchi, innovatsion g'oyalarni amaliyotga joriy etuvchi, ta'limdagi islohotlarni hayotga tatbiq etuvchi yetakchi subyekt sifatida qaralmoqda. Mazkur rolni samarali bajarish uchun esa pedagoglar tegishli huquqiy himoya, moddiy rag'bat va ijtimoiy kafolatlar bilan ta'minlangan bo'lishi zarur.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, pedagoglar maqomini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning yangilangan tahrirda qabul qilinishi (2020), "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun (2023–2024 yillarda qabul qilingan va imzolangan) hamda boshqa bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar pedagoglarga nisbatan davlatning yuksak e'tiborini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi.

Konstitutsiya darajasida ta'lim olish huquqi, ilm-fan va pedagogik faoliyat erkinligi, mehnat va dam olish huquqi, inson sha'ni va qadr-qimmatining daxlsizligi mustahkamlanishi pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun asosiy konstitutsiyaviy poydevor vazifasini bajaradi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun esa ta'lim tizimining tuzilmasi, boshqaruvi, ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablar, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining (shu jumladan pedagoglarning) huquq va majburiyatlarini belgilab beradi.

Maqolaning maqsadi – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlarda pedagoglar uchun yaratilgan huquqiy imkoniyatlar va shart-sharoitlarni tizimli ravishda tahlil qilish, ularning amaliyotdagi aksini baholash hamda mavjud muammolarni aniqlash asosida takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsadda quyidagi vazifalar belgilandi:

Konstitutsiyada pedagoglarga tegishli bo'lgan umumiy va maxsus kafolatlarni aniqlash;

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun hamda “Pedagogning maqomi to’g’risida”gi Qonundagi pedagoglarga doir normalarni tahlil qilish;

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va boshqa konseptual hujjatlarda pedagoglarga berilgan imkoniyatlarni yoritish;

Amaliyotda bu imkoniyatlardan foydalanish darajasini baholash va muammolarni ko’rsatish;

Pedagoglar uchun yaratilgan shart-sharoitlarni yanada takomillashtirish bo’yicha takliflar ishlab chiqish.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

Konstitutsiyaviy-huquqiy manbalar

Ularning asosini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi tashkil etadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklari, ta’lim olish huquqi, mehnat va dam olish, ijtimoiy ta’minot, shuningdek davlatning ta’lim va fan sohasidagi majburiyatlari aniq belgilangan.

Mehnat huquqi bo’yicha darslik va monografiyalarda pedagoglarning mehnat huquqlari, ish vaqti, ta’til, mehnatni muhofaza qilish kabi masalalar alohida boblarda yoritiladi.

Ta’lim sohasiga oid maxsus qonun va dasturlar

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun (O‘RQ-637, 23.09.2020) – ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy hujjat sifatida ta’lim tizimi, ta’lim shakllari, ta’lim oluvchilar va pedagoglarning huquq va majburiyatlarini, ta’lim tashkilotlarining vakolatlarini belgilab beradi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi – uzluksiz ta’lim tizimi va pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish masalalarini konseptual darajada belgilovchi hujjat bo’lib, unda pedagoglarning kasbiy o’sishi, moddiy va ma’naviy rag’batlantirilishi ustuvor yo’nalishlardan biri sifatida ko’rsatiladi.

Pedagogning maqomi va ijtimoiy himoyasiga oid manbalar

“Pedagogning maqomi to’g’risida”gi Qonun (O‘RQ-901, 01.02.2024) pedagogning jamiyatdagi o’rni, huquq va majburiyatlari, moddiy va ma’naviy rag’batlantirilishi, kasbiy erkinligi va ijtimoiy himoyasini belgilab beradi.

Qonun loyihasi muhokamalari jarayonida e’lon qilingan parlament va OAV materiallarida (parliament.gov.uz, gazeta.uz va boshqalar) pedagoglarning jamiyatdagi nufuzi, ularning ish haqi, ijtimoiy paketlari, qo’shimcha kafolatlar va byurokratik yuklamalarni kamaytirish masalalari keng yoritilgan.

Pedagog mehnatining moddiy rag’batlantirilishi masalasi

So’nggi yillarda o’qituvchilar ish haqi bosqichma-bosqich oshirilayotganiga qaramay, ayrim soha mutaxassislari pedagog mehnatining jamiyatdagi mas’uliyat va yuklama darajasiga nisbatan hanuz yetarli darajada qadrlanmayotganini ta’kidlaydi. Bu yoshlarning pedagogik kasbni tanlashga bo’lgan motivatsiyasiga ham ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Byurokratik yuklamalar va ortiqcha hisobotlar

Qonunchilikda pedagogni asosiy faoliyatidan chalg’ituvchi ortiqcha hisobotlarni qisqartirish zarurligi qayd etilgan bo’lsa-da, amalda ko’plab pedagoglar turli platformalarda statistik hisobotlar, reyting jadvallari, ichki va tashqi monitoringlar uchun hujjat to’ldirishga

ancha vaqt sarflayotganini e'tirof etadilar. Bu esa darsga tayyorgarlik va ijodiy ishlarga ajratiladigan vaqtni qisqartiradi.

Kasbiy rivojlanish va malaka oshirishning samaradorligi

Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari son jihatdan ko'paygan bo'lsa-da, ularning mazmuni, metodik darajasi va amaliy ahamiyati hamma joyda ham bir xil emas. Ayrim hollarda kurslar formal xususiyat kasb etib, pedagogga real yangilik va amaliy ko'nikmalar bera olmaydi.

Pedagog sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish madaniyati

Qonunda pedagog sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish aniq belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda ota-ona, o'quvchi, ba'zan hamkasblar bilan kommunikatsiyada nizoli holatlar, pedagogni kamsitish, ijtimoiy tarmoqlarda noo'rin tanqid kabi holatlar ham uchrab turadi. Bu esa pedagogik kasbning nufuzi va psixologik iqlimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu ma'noda, qonunchilikdagi yuqori darajadagi kafolatlar va amaliyotdagi real sharoitlar o'rtasida ma'lum tafovutlar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi ta'limga oid qonunlar pedagoglar uchun keng huquqiy imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratadi. Konstitutsiyada ta'lim, mehnat, dam olish, ijtimoiy ta'minot, sha'n va qadr-qimmatni himoya qilish kabi umumiy huquqiy kafolatlar pedagoglarga ham to'liq taalluqli. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ta'lim jarayonida pedagoglarning huquq va majburiyatlari, kasbiy erkinligi, malaka oshirish va innovatsion faoliyat imkoniyatlarini belgilaydi. "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun esa pedagog shaxsini alohida huquqiy maqomga ega subyekt sifatida e'tirof etib, uning kasbiy erkinligi, ijtimoiy himoyasi va moddiy rag'batlantirilishiga doir me'yorlarni mustahkamlaydi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va boshqa dasturiy hujjatlar pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirishni uzluksiz va ustuvor jarayon sifatida belgilaydi.

Biroq huquqiy imkoniyatlarning amaliyotdagi ro'yobga chiqish jarayonida hududlar bo'ylab notekislik, moddiy rag'batlantirishning yetarli emasligi, byurokratik yuklamalar, malaka oshirish kurslarining sifat darajasi, pedagog sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish madaniyati bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Shu bois, mavjud huquqiy bazani to'liq ishga solish, uni amaliy mexanizmlar bilan ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Huquqiy normalarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini kuchaytirish.

"Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun ijrosini monitoring qilish bo'yicha mustaqil jamoatchilik kengashlari tizimini kuchaytirish;

Viloyat va tuman miqyosida pedagoglarning huquqlari buzilishi holatlarini tezkor ko'rib chiqish mexanizmlarini joriy etish.

Pedagog mehnatini moddiy rag'batlantirishni bosqichma-bosqich oshirish.

Pedagog ish haqini mamlakatdagi o'rtacha ish haqidan yuqori darajada belgilashga intiluvchi uzoq muddatli strategiyani ishlab chiqish;

Yuqori natijalarga erishgan, innovatsion metodika joriy qilgan pedagoglar uchun alohida mukofot va grant dasturlarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida pedagoglarga huquqiy jihatdan yaratib berilgan imkoniyatlar va shart-sharoitlar keng va salohiyatli. Endilikda asosiy vazifa – ushbu imkoniyatlarni amaliy mexanizmlar orqali to'liq ishga solish, pedagog kasbining nufuzi va raqobatbardoshligini yanada oshirishdan iboratdir. Shu yo'l bilan Konstitutsiya va qonunlarda belgilangan maqsadlar real hayotda to'la ro'yobga chiqadi, pedagog esa jamiyat taraqqiyotining bosh tayanchi sifatidagi o'rnini yanada mustahkamlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2023.
2. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun. O’RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr.
3. “Pedagogning maqomi to’g’risida”gi Qonun. (so’nggi tahrir), 2024-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (yangi tahrir). – Toshkent: Adolat, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **“Xalq ta’limi tizimi xodimlari mehnatini rag’batlantirishni kuchaytirish to’g’risida”**gi PQ-227-son qarori, 2005-yil 25-noyabr.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **“Ta’lim sifatini oshirish va pedagoglar maqomini yuksaltirish chora-tadbirlari to’g’risida”**gi Farmoni, 2022-yil.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlar va ta’lim tizimini qo’llab-quvvatlash strategiyasi” bo’yicha Farmoni, 2021-yil.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining **“Pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”**gi Qarori, 2021-yil.
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Pedagoglar malakasini oshirish bo’yicha normativ-huquqiy hujjatlar to’plami. – Toshkent, 2022.
10. UNESCO. Teachers in the 21st Century: Status, Rights, and Professional Development. Paris, 2020.
11. OECD. Supporting Teacher Professionalism. OECD Publishing, 2019.
12. World Bank. Uzbekistan Education Sector Analysis: Teachers and Learning Conditions. Washington, 2021.
13. Karimov, N. Pedagoglar ijtimoiy himoyasi va huquqiy maqomi: normativ asoslar va dolzarb masalalar. – Toshkent: TDPU, 2022.